

ВОЛИНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ

Спокійне, розмірене життя на Волині сприяло продуктивній письменницькій праці Ю. І. Крашевського. У своїх спогадах сучасники часто з подивом і захопленням описували його звичайний день. Зранку він читав і відповідав на листи¹, опівдні приймав відвідувачів, після обіду прогулювався або їздив околицями, ввечері ж о восьмій брався за роботу і писав до дванадцятої, першої, інколи до другої години ночі. Його сучасник Томаш Єж (Мілковський), зокрема, зазначав: «Мені для написання одного тому потрібно близько шістдесяти днів, Ю. І. Крашевському ж достатньо п'ятнадцяти або приблизно сімдесяти п'яти годин. Для тому на триста сторінок це складає по чотири сторінки на годину. Кожен зміг би з цим справитися, якби три чверті часу не присвячував обдумуванню порядку слів і речень, пошуку потрібної лексики. Ю. І. Крашевський уже все мав заготовлене у голові так, що за п'ять годин роботи робив те, що звичайна людина не зробила б і за двадцять». Ю. І. Крашевський дивувався, що плоди його праці викликають подив оточення. Любив говорити: «Повірте мені – я не роблю нічого надзвичайного!»².

Народився видатний польський письменник у Варшаві в шляхетській сім'ї середнього достатку в Гродненській губернії, дитячі роки провів у різних місцях, навчався в люблінських школах, де познайомився з передовою літературою свого часу – творами В. Шекспіра, В. Скотта, Д. Г. Н. Байрона, А. Міцкевича та тощо. Вищу освіту отримав у Віленському університеті, навчаючись спочатку на медичному, а згодом – на літературному факультеті. Досить рано, у 1827 р., Ю. І. Крашевський розпочав свою літературну діяльність, але його батько був незадоволений вибором сина. Він вважав більш корисною для Юзефа Ігнація діяльність у господарсько-поміщицькій царині.

¹ Крашевський Ю. І. Епістолярій : [листування письменника] / Пер. з пол. та фр. М. Габлевич за участю В. Плахти // Всесвіт. – К., 1988. – № 1. – С. 140–147.

² Jeż T. T. Wspomnienia o J. I. Kraszewskim. – Warszawa : Wydawnictwo imienia T. T. Jeża, 1888. – 71 s. – S. 26.

Особиста доля польського письменника не була легкою – участь у Товаристві Мнезерів (послідовників ідей філолатів), арешт, потім участь у листопадовому повстанні, ув'язнення, заслання і перебування впродовж життя під пильним наглядом поліції і влади. У 1831 р. Ю. І. Крашевського заарештували за належність до таємних студентських організацій, які активізували свою діяльність у період підготовки до повстання. Звільнившись із ув'язнення 1832 року, він уже не міг продовжувати навчання, адже за царським указом навчальний заклад перестав функціонувати. Саме у ранній (віленський) період творчості відбуваються перші літературні спроби письменника – виходять друком романи «Поет і світ», «Роман без назви», «Чотири весілля», «Пан Кароль», що приносять письменнику перші промені слави. У ранніх творах виразно виявляється романтичне спрямування його художньої творчості.

Уперше письменник побував в Україні на початку 30-х років XIX ст. У 1835 р. він остаточно переїздить та поселяється на Волині. Тут він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Софією Воронич, мешканкою Городецького маєтку над Горинню, яка отримала у спадок маєток у селі Киселі. У ці роки відбувалося творче становлення письменника.

Чимало сторінок біографії Ю. І. Крашевського досі залишаються маловивченими. Таким фрагментом із життєпису польського письменника є його участь у конкурсі на посаду викладача польської мови в Київському університеті св. Володимира. У 1836 р. молодий письменник мав намір очолити в цьому навчальному закладі кафедру польської словесності та стати лектором польської мови та літератури. У працях біографів Ю. І. Крашевського цей факт згадується лише побіжно з посиланням на його листування. У Центральному історичному архіві Києва збереглася частина конкурсної праці Ю. І. Крашевського «Про характер польської мови». У листопаді 1835 р. з посади викладача польської мови Київського університету св. Володимира було звільнено за станом здоров'я Юзефа Мікульського – випускника Кременецького ліцею, який служив в університеті з дня його заснування у 1834 р., після нього цю посаду тимчасово обіймав ад'юнкт, відомий письменник Юзеф Коженювський. Конкурсна програма була надрукована на шпальтах «Литовського кур'єра» (видавець Антоні Марцінковський). До комісії, що оціню-

вала науковий доробок конкурсантів, окрім проректора університету, входили: професор карного права Ігнацій Данилович (професор Київського університету у 1835–1839 рр.), професор давньої літератури Максиміліан Якубович (в університеті працював упродовж 1834–1839 рр.), професор римського права Александр Міцкевич (у 1834–1839 рр. був на посаді професора університету), професор філософії Орест Новицький (працював у 1834–1850 рр.).

Науковим наставником Ю. І. Крашевського під час написання мовознавчої праці став його вчитель – професор Віленського університету Леон Боровський. Саме під його впливом Ю. І. Крашевський і зацікавився цією проблематикою, над якою потім плідно працював упродовж ще кількох років.

Серед семи претендентів на посаду викладача польської мови в Київському університеті св. Володимира (а серед них був відомий пізніше мовознавець Томаш Курганович) найкращою беззаперечно визнали наукову розвідку Ю. І. Крашевського під назвою – «*Sed quid tentare posebit*». «У результаті довгих переговорів під час свого засідання комісія дійшла висновку: дисертація під назвою «*Sed quid tentare posebit*» за змістом, чистотою польської мови та внутрішньою єдністю, на думку комітету, може бути визнана першою з усіх семи робіт, які були представлені на розгляд ради»³.

У науковому дослідженні Ю. І. Крашевського було висвітлено всі найважливіші проблеми тогочасної мовознавчої науки, серед яких генеза походження слов'ян, слов'янського письменства, поділ слов'янських мов на групи, історія польської мови, польські літературні та мовознавчі пам'ятки тощо. Зокрема, на вимогу комісії конкурсу робота Ю. І. Крашевського складалася з чотирьох частин: 1. Вступ. Про характер польської мови; 2. Нарис з історії польської мови; 3. Огляд праць з польської мови. 4. План занять.

Належне місце у праці займає огляд особливостей мови окремих польських письменників. Зокрема Ю. І. Крашевський звернув увагу на питання згубного впливу латини на польську мову, що призвело до втрати нею свого коріння, «первісного слов'янського характеру», і перетворило на «мішанину кольорів без кольору»⁴.

³ Kaupuz A. Dzieje konkursu na Uniwersytecie Kijowskim i praca konkursowa J. I. Kraszewskiego o języku polskim // Przegląd Humanistyczny. – 1964. – № 6. – S. 79.

⁴ Там само. – С. 84.

Наукова розвідка Ю. І. Крашевського мала виразний полемічний характер. Автор, оцінюючи сучасний стан мови та її історичний розвиток, намагається вказати на проблеми і віднайти шляхи виправлення ситуації. Насамперед конкурсанта хвилювали питання чистоти мови, засилля латинізмів і галицизмів, повернення польській мові слов'янської простоти і виразності⁵. Письменник наполягав на потребі звертатися до народної скарбниці, до витоків, щоб, наслідуючи інші іноземні мови, не втратити оригінальний і неповторний характер власної. Усі ці достоїнства й обумовили те, що праця Ю. І. Крашевського була визнана найкращою.

13 вересня 1836 р. рада університету повідомила Ю. І. Крашевського про визнання його праці переможницею конкурсу. Проте через участь у визвольних акціях ще в університетські роки Ю. І. Крашевському заборонили обіймати державні посади й займатися викладацькою діяльністю, натомість він перебував під пильним наглядом поліції і місцевої влади. Епоха, в яку жив і творив митець, не дозволила йому розкрити всі грані свого всеосяжного таланту. Натомість його наукові зацікавлення знайшли своє втілення у видавничій діяльності на користь науки. Він упродовж майже десяти років видавав та редагував журнал «Athenaem», який виходив у 1841–1851 рр. у Вільно й був присвячений висвітленню культурного та літературного життя слов'янських народів.

Більше двадцяти років Ю. І. Крашевський прожив на волинській землі, де створив сотні чудових романів, драм та ліричних творів. У 1840 р. він купив невеличкий маєток у с. Городець біля Луцька й став самостійно господарювати. До 1853 р. митець вів життя поміщика, змінивши ще раз помістя Городець на Губин. У цьому ж році він разом із родиною переїхав у тодішній центр губернії – місто Житомир. Його семирічне перебування в Житомирі (1853–1860) – найбільш плідні у творчому сенсі роки. Тут Ю. І. Крашевський брав активну участь у публічному та культурному житті краю.

У Житомирі на той час мешкало багато видатних діячів польської культури та письменництва, зокрема Е. М. Галлі, А. К. Гроза, Г. Жевуський, К. Качковський, А. Н. Коженювський, Я. Прусіновський, Ф. Новицький, Г. Олізар, але найбільш енергійним та впливовим серед них виявився Ю. І. Крашевський. Тут він написав низ-

⁵ Там само. – С. 83.

ку нових, свіжих і цікавих повістей, проводив велику громадську діяльність. Мешкав польський письменник неподалік від будинку гімназії на вулиці Любарській. Просторе помешкання було обставлене скромно і зі смаком. Побут письменника вирізнявся вишуканою невибагливістю, бо ж йому імпонували засади простоти, а ідеалом слугував тип шляхтича-просвітника. Майже весь простір вітальні займало фортепіано. І дружина, і діти письменника любили музику й охоче грали на імпровізованих мистецьких вечорах. Більшу частину кабінету займала книжкова шафа. Стіни прикрашали полотна, виконані самим Ю. І. Крашевським.

У Житомирі письменник брав участь у створенні театральної трупи Губернського театру волинського дворянства, зокрема після обрання одним із співдиректорів. Спеціально для житомирського театру Ю. І. Крашевський написав п'єси «Легше зіпсувати, ніж виправити», «Портрет» та «Стара історія». Із гордістю за успіх однієї зі своїх п'єс і разом з тим із властивою видатним людям скромністю, він повідомляв в одному з листів до батьків: «Позавчора у тутешньому театрі грали мою комедію “Портрет”, у скороченому варіанті, грали так добре, що публіка була надзвичайно задоволена. Після вистави, о пів на другу ночі, всі чоловіки з партеру, знайомі і незнайомі, приїхали мені дякувати. Аж театр трясло, такий, кажуть, там був гарячий прийом. Я в театрі не був і добре зробив, бо почувався б незручно. Автора викликали півгодини»⁶.

Він також був виборним попечителем місцевої чоловічої гімназії, директором дворянського клубу, входив до складу багатьох наукових і громадських організацій, ставши одним із зачинателів польського громадського і літературного руху в Україні у XIX ст. Ю. І. Крашевський активно брав участь у роботі волинського дворянського комітету з проведення селянської реформи (тут він запропонував проект наділення звільнених селян землею).

У Житомирі Ю. І. Крашевський згуртував навколо себе культурну еліту того часу. Завдяки його перебуванню в місті й подвижницькій діяльності, значно поживавилось культурне життя регіону. Письменник постійно спілкувався з письменниками, художниками, музикантами та акторами. Це були як суто дружні, так і мистець-

⁶ Kraszewski J. I. Listy do rodziny 1820 – 1863. – Cz. 1: W kraju / Oprac. W. Danek, wstęp St. Burkot. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1982. – 533 s. – S. 350.

кі, літературні та наукові стосунки. Серед волинських приятелів Ю. І. Крашевського варто назвати К. Коморницького – відомого історика та теоретика мистецтва, А. Пшездецького – автора книжки подорожей «Поділля, Волинь, Україна», історика В. Врублевського-Корвіновича – автора «Слова історії Польщі». Крім політичної, суспільної і культурної діяльності в житомирській період життя і творчості, письменник постійно влаштовував у своєму будинку літературні та музичні вечори, де бували відомі літератори з Київщини, Поділля та Волині, серед яких – А. Плут, А. К. Гроза, К. Качковський, А. Контський, Л. Ліпковський та багато інших. Люди, котрі цікавились літературою, а особливо молодь, вважали за необхідність та велику честь відвідати будинок письменника.

У волинський період життя та творчості сформувався літературний хист і були закладені основні художні концепції активної творчої діяльності польського письменника на ниві слов'янських культур. Українська тематика відобразилася у його численних романах, оповіданнях, публіцистичних статтях, мемуарних та щоденникових нотатках та низці інших творів. Підсумовуючи свій український період життя, Ю. І. Крашевський якось зазначив, що впродовж двадцяти років він постійно їздив, спілкувався та спостерігав. Його культурна діяльність на українській землі є одним з найважливіших і показових моментів біографії письменника. Упродовж волинського періоду життя письменник написав більше ста літературних творів – романів, повістей, нарисів, п'єс, літературних подорожей, низку публіцистичних та наукових праць, а волинська природа та художньо осмислені образи української землі дали натхнення для створення численних неперевершених художніх полотен. З іменем Ю. І. Крашевського пов'язане розгортання краєзнавчої діяльності на Волині всередині XIX ст. Письменник, подорожуючи, записував перлини українського фольклору – пісні, думи, легенди, приказки та прислів'я. Під час мандрівок він робив замальовки українських хат різних регіонів, вбрання мешканців сіл та хуторів, зіставляв і порівнював звичаї та менталітет представників різноманітних етнічних груп. Результати цієї праці згодом були представлені у публікаціях на сторінках «Athenaem».

Важливою життєвою подією для Ю. І. Крашевського стала поїздка до Одеси, куди він вирушив для лікування – «морських купань», які

обіцяли зцілення ослабленим нервам і докучливому ревматизму»⁷. Однак письменник присвятив майже весь свій час літературній рестрації вражень, спілкуванню з науковою і літературною елітою чорноморського міста, серед якої був Аполлон Скальковський. Цю подорож південним українським регіоном письменник увіковічнив у «Спогадах про Одесу, Єдисан і Буджак», виданих у Вільно в 1845–1846 рр. Він недарма став членом Одеського товариства історії старожитностей, адже його діяльність тут була високо оцінена «не лише як автора витончених повістей і романів і видавця одного з кращих журналів “Athenaeum”, але і як історика. Його історія міста Вільна (1840–1843) або, краще сказати, історія всього Литовського князівства, вчений розгляд творів відомого археолога графа Івана Потоцького і багато іншого забезпечили йому почесне місце між сучасними польськими письменниками»⁸.

Волинський період життя виявився для польського письменника напрочуд вдалим та творчо плідним. У цей час він створив цикл селянських повістей «Уляна» (1842), «Історія Савки» (1843), «Остап Бондарчук» (1847), «Будник» (1848), «Ярина» (1850), «Печера Лади» (1852), «Єрмола» (1855), «Хата за селом» (1854–1855), «Божий підмайстер» (1856) та «Історія кілка в плоті, за достовірними джерелами зібрана й описана» (1858), а також «Спогади про Волинь, Полісся та Литву» (1840), «Картини з життя і подорожей» (1842), «Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак» (1846), мемуаристично-публіцистичні рефлексії «Волинські вечори» (1857), «Подорож до містечка» (1857) та «Нотатки з подорожей» (1858). У місті над Тетеревом були написані драматургічні твори «Легше зіпсувати, ніж виправити» (1855), «Портрет» (1855) та «Стара історія» (1858), поетична збірка «Гімни жалоби» (1857). У Житомирі письменник створив «Типи і характери» (1854), романи «Диявол. Роман з часів Станіслава Августа» (1855), «Чернеча могила» (1855), «Два світи» (1855), «Хвороби віку» (1856), «Старий замок» (1856), «Метаморфози» (1857), «Залишки життя» (1858), «Старопольське кохання» (1859), «Каштелянський

⁷ Kraszewski J. I. Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku. Dziennik przejażdżki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. – 474 s. – S. 10.

⁸ Хмарський В. Письменник і наукова установа: до членства Ю. І. Крашевського в одеському товаристві історії старожитностей // Поляки на півдні України та в Криму. – Одеса–Ополе–Вроцлав, 2007. – С. 208.

мед» (1859), науково-публіцистичні твори «Поїздка короля Станіслава Августа до Канева у 1787 р.» (1858), «Мистецтво у слов'ян, зокрема дохристиянської Польщі і Литви» (1858), «Про Шиллера» (1859), «Капрі і Рим» (1859) та багато-багато інших.

Докладний аналіз художнього, наукового, публіцистичного доробку волинського періоду творчості Ю. Крашевського дав підстави Володимиру Єршову зробити висновок: «Завдяки саме цим творам, завдяки високим суспільно-моральним установкам та громадянській позиції, ім'я письменника набирало все більшої популярності не тільки на Правобережжі, в Литві чи Королівстві Польському – теренах Російської імперії, але й у Чехії, Німеччині, Франції, Словаччині, Сербії й Хорватії, Італії та багатьох інших, словом, у тих державах, де його активно перекладали і видавали»⁹.

У 1859 р. Юзеф Ігнацій Крашевський залишив Житомир, як виявилось, назавжди. Він був, мабуть, найдіяльнішим серед усіх представників польської культури, не тільки тих, які мешкали на той час у Житомирі, але й чи не всіх постатей польської літератури свого часу. Окрім літературної творчості, проводив велику організаційну та культурну роботу. Для художніх творів, написаних Ю. І. Крашевським у волинський період, характерне яскраво виражене романтичне спрямування. Звернення до народу, його життя і діяльності, моральних засад, до національних та суспільних проблем, критика ним соціального гніту та нерівноправності – ці сюжети письменник черпав із щоденного спілкування під час регулярних мандрівок українською землею. Вони репрезентують ідейно-тематичне наповнення творів письменника цього періоду.

⁹ Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності : Монографія. – Житоми : Полісся, 2008. – 622 с. – С. 285.